

Daróczi Anikó Judit

**Németalföldi devóciós és misztikus szövegek:
egyéni válság és önismeret.
Mélyolvasat, fordítás, recepció.**

Habilitációs munkámban olyan holland nyelvű (középholland/flamand és modern holland) művek elemzésére vállalkoztam, amelyek magyarul is olvashatók – részben saját fordításomban, részben olyan fordításokban, amelyek a közreműködésemmel készültek illetve jelentek meg magyarul 2005 óta. A könyv öt fejezete hollandul és angolul publikált tanulmányaim továbbgondolásából, a magyar fordításokhoz írt bevezető tanulmányaim kiegészítéséből és az egyetemi kurzusaimon, előadásaimon született gondolataimból, ötleteimből alakult ki. Közös bennük az, hogy tárgyuk lényege valamiféle válsággal való szembesülés. A válság mibenlétének megfogalmazása műfajaik formai törvényeihez igazodik.

A corpus zömét németalföldi középkori és korai újkor szövegek képezik: a 13. századi női misztikus szerző, Hadewijch dalai, látomásai és levelei,¹ egy 14. századi verses Mária-legenda, a *Beatrijs*² és egy 16. század elején Antwerpenben nyomtatásban megjelent mirákulum, a *Nimwégai Mária*³ (*Marieken van Nieumeghen*), amelybe beépül egy középkori misztériumjáték is. Nyitó és záró tanulmányomban azonban átlépek a 20-21. századba: az orvos író-költő-esszéista Beney Zsuzsa költészetének tárgyalását nemcsak azért vontam be az elemzések közé, mert ő Hadewijch verseinek első magyar fordítója, hanem azért is, mert költészete mélyebben is kapcsolódik a misztikának ahhoz a vonulatához, amelyhez Hadewijch misztikájának egy rétege is sorolható. Az utolsó tanulmány a szintén 20. századi orvos-költő M. Vasalis három gyászversének elemzését tartalmazza, keletkezéstörténetük fényében: a folyamatot Rembrandt 1652-ben készült Főnix-metszetének a szerzőre tett mély hatása indította el. M. Vasalis több versének lehetséges misztikus olvasata, ezek közül néhány Hadewijch látomásainak szerkezetét hordozza. A tanulmány a főnix-motívum révén Hadewijch 3. fejezetben elemzett misztikus főnix-látomásához és Beney Zsuzsa 1. fejezetben érintett gyermek-siratóihoz kapcsolódik, amelyek késői költészete passiómisztikus olvasatának előhírnökei.

Nemcsak időben lépem át a középkori és kora -újkor Németalföld határait, hanem térben is. Elsősorban azzal, hogy 20-21. századi magyar műfordításokat alapul véve elemzem a szövegeket és magyar példákat is láttatok. Másrészt azzal is, hogy a munkám középső, 3. fejezetében Hadewijch főnix-látomásából kiindulva, amelyben az „én” Szent Ágoston alakjával szembesül, a humanista Francesco Petrarca *Secretum meum* (vagy *Liber de secreto*) című könyvecskéjét is tárgyalom egy 15 századi Brugge-i Petrarca-kézirat elején látható illusztrációjából kiindulva.⁴ A 2. fejezetben a Beatrijs-történet latin és holland változatait a

¹ Hadewijch: *A lélek nyelvén*. Ford. Balogh Tamás, Daróczi Anikó, Beney Zsuzsa. Szent István Társulat, 2005.
Hadewijch: *Dalok*. Ford. Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa. L'Harmattan 2016.

² Beatrijs: *Egy apáca története*. Ford. Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa. L'Harmattan 2012.

³ *Nimwégai Mária*. Ford. Mészöly Dezső. L'Harmattan, 2020.

⁴ Magyarul *Kétségeim titkos küzdelme*. Ford. Lázár István Dávid. Budapest, LAZI Bt., 1999.

Faustus-legendák egyik előképének tartott, görög eredetű, de latinra és több népnyelvre fordított Teofilus-legenda fényében is elemzem, a 4. fejezetben a női főhős ördöggel kötött paktumának kapcsán pedig röviden kitérek az 1587-ben Johannes Spies által Frankfurtban kiadott *Doktor Faustus*⁵ hősnének belső válságára és a mű 1592-es holland fordítására is.

Módszertan: a szövegek műfaji besorolása, az elemzés módja. A „mélyolvasás”.

Az elemzésre kiválasztott (vagy az engem érdeklő téma miatt inkább arra felkínálkozó) szövegek a legkülönbözőbb műfajokhoz tartoznak és különböző funkciókat töltöttek/tölthettek be: paraliturgikus alkalmakba ágyazott és/vagy beginaközösségekben énekelt-mondott-olvasott szekvenciák, latin és francia versformákra és dallamokra szerzett kontrafaktumok, 13. századi latin példázatokból merítő verses legendák, a 15-16. századi németalföldi retorikusok legendákat feldolgozó, kevert, próza- és versformát vegyesen alkalmazó „grand genre”-ja, meditációs szövegekként funkcionáló versek és traktátusok, misztikus látomások és levelek műfajához tartozó, önéletírásként olvasható vallomásos látomás-irodalom, naplóbejegyzésekből és levelekből születő, tragikus személyes tapasztalatot megfogalmazó versek.

A válság-tapasztalatok megfogalmazásának módja, a folyamatok felfejtésének dinamikája érdekelt, a szövegek műfaji hovatartozásától függetlenül. Módszerem a szövegekkel való foglalkozásból, egyes részleteken való elmélkedésből, a szövegek fordításának és főként *tanításának* folyamataiból szervesen alakult ki, tudományos megfontolások alapján. Leginkább az angolszász Új Kritika (történeti) *close reading*-technikájának ismérveivel írható le, empson-i, brooks & warren-i, wimsatt-i, culler-i, értelemben:⁶ szoros, közeli, lassú olvasás, a nyelvi módokra, a nyelvi gesztusok időzítésének technikájára, a szöveg egyes részleteinek belső dinamikájára való összpontosítás, s egy-egy „szorosan” elemzett részlet elhelyezése és értelmezése az egész mű szövetében, struktúrájában. Rokontható a középkori meditatív olvasással, amelyet a patrisztikus hagyomány *ruminatio*-nak nevez: ez a (szent) szöveg lassú, az egész személyiséget átjáró ízlelgetése, „megrágása”. Ebből építkezik a bencés hagyomány: a *lectio divina* a szöveg gondolati kibontását, az olvasottak ízének újra-átérzését, a meditációt előkészítő fázis.⁷ Könyvem írásának folyamatát lassította, nehezítette, de számomra különösen izgalmassá tette az a döntésem, hogy az elemzéseket magyar olvasóközönségnek írom, s ezért a magyar olvasó számára hozzáférhető műfordításokból kell kiindulnom. Szöveget műfordítás alapján *close reading*-gel vagy a *ruminatio* technikájával természetesen nem lehetséges olvasni, ráadásul zömmel egészen más korok műveit elemzem. Ezek a körülmények, adottságok és korlátok alakították megközelítéseim módját. A műveket történeti kontextusba kellett

⁵ Magyarul *D. Faustus János hírhedett varázsló és fekete mágus története*. Ford. András T. László Magyar Helikon, 1960.

⁶ Ld. többek közt Empson, William: *Seven Types of Ambiguity*, London, Chatto & Windus, 1930, Brooks, Cleanth & Warren, Rober Penn: *Understanding Poetry*, New York, Henry Holt and Co., 1938, Wimsatt, William K., *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*, Lexington, University Press of Kentucky, 1954, és Culler tanulmányát: Culler, Jonathan: *The Closeness of Close Reading*, ADE Bulletin 2010/149

⁷ Az olvasó figyelmébe ajánlom Gábor Csilla „A meditáció a hitgyakorlásban és irodalomban” című tanulmányát, amelyben a meditáció, a meditatív olvasás műfajokon és korokon átívelő technikáját elemzi. Ezen alapszik a Szent Benedektől származó tradíció, a *lectio – meditatio – oratio* hármassága.

helyeznem, és sok esetben – az 1., 2., és 3. fejezetben – nem hagyhattam figyelmen kívül az életrajzi szempontokat sem.

A műfordításelmélet kérdéseibe nem kívántam belemenni, mert az egészen más utakra vitt volna. Ugyanakkor a 21. században egyre nagyobb teret nyerő, többek közt Nádasy Ádám (Dante), Péti Miklós (Milton), Bátori Csaba (versfordítások) nevével fémjelzett műfordításgyakorlatot – más célokat szem előtt tartva – magam is alkalmaztam Hadewijch összes versének és összes levelének kétnyelvű kiadásában,⁸ és most módszertanilag erre a gyakorlatra hagyatkoztam. A téma tárgyalását a műfordításokból vett idézetekkel indítom, de magában a szövegelemzésben már az eredeti szöveget hűen követő szó szerinti saját fordításokkal dolgozom, úgy, hogy a középholland szöveg sokszor poliszemantikus kulcsszavainak gazdag, néhol már a holland anyanyelvű olvasó által elfeledett jelentéseit is megadom és a kontextus szerint lehetőleg legpontosabban fordítom és értelmezem. A jelentésmezők felnyitásában a monumentális Középholland Szótár (Middelnederlandsch Woordenboek)⁹ és a Van Dale-féle nagy értelmező szótár (Van Dale Woordenboek van de Nederlandse Taal) volt segítségemre. Néhol természetesen kitérek a műfordítások frappáns megoldásaira is, de ezeket mindig egybevetem a forrásszöveggel.¹⁰

Ezt a sok szempontot figyelembe vevő, számomra is meglepő összefüggésekre rávilágító, holisztikus módszert egyre inkább a szoros, lassú vagy közeli olvasáson túlmutató *mélyolvasásként* éltem meg, az elemzéseket ezért neveztem végül *mélyolvasatnak*.

A könyv fejezetei az tematikus összefüggések fényében

A fejezetek korábbi tanulmányokból és azok továbbgondolásából álltak ugyan össze – ezért külön-külön is lehet olvasni őket –, de összefüggnek egymással. Mindegyik tanulmány központi témája valamilyen mélypont, válság (gyász, csüggedés, kétségbeesés, reményvesztés): a válság kiváltó okával való szembesülés, amely több esetben az önismereti folyamat kezdete és/vagy a válságból kivezető úton való elindulás lehetőségének ábrázolása. A mélypontról való kimozdulás néhány esetben egy segítő (szent vagy mester) követése vagy a vele való azonosulás révén válik lehetségessé.

Az alábbiakban fejezetenként veszem sorra a kiválasztott szövegekben ábrázolt válságok mibenlétét és az oldáshoz vezető módokat. Ezeket a szerzők néhol konkrétan megfogalmazzák, máshol azonban csak az eredeti szövegeket is figyelembe vevő elemzésekkel, a fordítások pontosításával és bizonyos részletek mélyolvasatával lehet felfejtteni.

---

⁸ Ld. a Hadewijch-dalok 2016 (ld. az 1. jegyzetet) kétnyelvű (középholland-magyar) kiadását és két, középholland-angol ill. középholland-modern holland szövegkiadást: Mommaers, Paul & Daróczi, Anikó: Hadewijch. *The Complete Letters*, Leuven, Peeters 2016 és Mommaers, Paul & Daróczi, Anikó: Hadewijch: *Brieven*, Leuven, Peeters, 2017.

⁹ Verdam, J & Verwijs, F.: *Middelnederlandsch Woordenboek*, 11 kötet, 's Gravenhage, M. Nijhoff, 1885-1929. és Van Dale, J. H.: *Groot Woordenboek de Nederlandse Taal* (1864), 13. kiadás: Utrecht-Antwerpen 1999.

¹⁰ A magyarul már a nyolcvanas évek közepe óta olvasható *Nimwégai Márka* elemzésekor nagy, a műfordításelmélet alaprincípiumait és a paratextualitás kérdéseit érintő dilemma volt, hogy a szereplők nevét és a helységneveket vajon a Mészöly-fordítás szerint vagy az eredeti mű alapján nevezzem-e meg. Végül – talán nem következetesen – a Mészöly-fordításban használt nevek mellett döntöttem, hiszen a magyar olvasó az ő immár kétszer, 1984-ben és 2020-ban kiadott szövegét tarthatja kézben (ld. Szenczi Miklós (szerk.): *Akárki. Misztériumjátékok, mirákulumok, moralitások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984, 455-507 és Daróczi Anikó & Réthelyi Orsolya (szerk.): *Nimwégai Márka*. Budapest, L'Harmattan 2020.

1. „*ÚGY SZOBRA ÖNMAGÁNAK...*” Beney Zsuzsa Hadewijch-látomása és költészetének misztikus rétegei a 13. századi passiómisztika tükrében. Fordítások és a misztikus azonosulás módjai.

Hadewijch dalainak fordítása során Beney Zsuzsa a misztikus (jelen esetben a szerelemmisztikus vagy jegyesmisztikus) tapasztalat kimondhatatlanságával szembesült. Saját, utolsó versciklusának¹¹ egyik versében, amelyet Hadewijch-fordításainak idején fejezett be, megalkotott magának egy „beginát”, Hadewijch-nek egy látomásos alakját. Ezzel a teremtő gesztussal közelebb tudta vonni magához a 13. századi begina-spiritualitást, amelyben a hadewijch-i misztika gyökerezik. Ugyanakkor Beney Zsuzsa költészete egy ennél mélyebb, a fordításokkal való munkája idején benne talán nem is tudatosodott szinten kapcsolódik Hadewijch misztikájának alaptételeihez, mégpedig háromféle módon.

- a. Az egyik kapcsolódási szint az isteni jelenlét és hiány egyszerre-létének kínzó, egzisztenciális paradoxona: Hadewijch misztikus tanításának lényege ennek a paradoxonnak a tudatosítása és azoknak a módoknak az ábrázolása, amelyek segítségével a paradoxon, ha fel nem is oldható, de élhetővé tehető: ez a hadewijchi „felnőtté válás” útja. Beney Zsuzsa költészetének állandóan visszatérő témája a transzcendens jelenlét és hiány gyötrő megtapasztalása és az egyensúly keresése.
- b. A kapcsolódásnak vagy azonosulásnak egy másik szintje azon a mezsgyén érzékelhető, amelyen – véleményem szerint – már a 13. századi magyar passiómisztika is érintkezik Hadewijch misztikájának egy eddig kevésbé feltárt rétegével, a Mária-passiómisztikával, amelynek hatását első magyar versemlékünkben, az Ó-magyar Mária-siralomban érzékelhetjük. A Siralomnak – a szöveg keletkezésének, recepciójának, funkciójának - több kutatás szerint is köze lehetett a 13. századi, Németalföldről indult magyar beginizmushoz.¹² De ennél összetettebb módon is kapcsolódik a fejezetben tárgyalt passiómisztikához: Beney Zsuzsa korai költészetének gyermeksirató verseiben itt-ott felismerhető a Siralom egy-egy fordulata, s felsejlenek az Istenanyával való azonosulás gesztusai is. Ezek a gyermeksiratók az 1990-es években született szerelem- és passiómisztikus szonettjeinek előfutárai, hírnökei. Így kapcsolódik költészetében a gyermeksirató és a passiómisztika, s így kapcsolódik költészetének mélyrétege az Ó-magyar Mária-siralomhoz és Hadewijch tanításának Mária-követő, passiómisztikus olvasatához.
- c. A harmadik szint a zenei minták rétegeivel, a kötött formákkal és a fordítás aktusával kapcsolatos. Hadewijch misztikus dalait és az Ó-magyar Mária-siralmat kötött formák hordozzák: a Siralmat és például Hadewijch utolsó Mária-énekét egy-egy latin szekvencia (*Planctus ante nescia* ill. *Mariae praeconio*). A magyar és a középholland szöveg a latin szekvencia fordítása illetve utánpótlása, s dallamaik mindkét esetben

¹¹ A *Se tűz, se éj* kötet Introitusz-ciklusa. Budapest, Argumentum, 2005.

¹² Itt csak a 2000 utáni kutatásokat említem (a korábbiakról – Mezey András, Vízkelety András írásairól - ld. az 1. fejezetet): Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Budapest, Pytheas, 2000, Sprikner Enikő: „A magyarországi beginák és beginakolostorok 13. századi története”, in: Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva (szerk.): *Studia professoris – profesor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2005, 297-313 és Korondi Ágnes: *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban. Misztikarecepció avag irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori devocionális szövegekben*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2016.

erősen hatottak a szövegre. Hadewijch a szekvencia szövegét a maga szerelemmisztikájához idomította, a *Planctus* magyar fordításában pedig határozottan érzékelhető a fordító nagy költői tehetsége, aki annyira könnyedén formálta meg a magyar szöveget a szekvencia dallamára, hogy az énekelt szöveget nem fordításként, hanem magyar műként érzékeljük. Beney Zsuzsa költészetét is zenei erők és gyakran erősen kötött formák hordozzák. Hadewijch-fordításai ugyan követik az eredeti szöveget, de inkább parafrázisoknak tekinthetők: a *trouvère*-versmintákban fordított szövegekben inkább Beney saját szerelem-és passiómisztikájára ismerünk rá, mintsem Hadewijch misztikájára. Beney úgy fordítja tehát Hadewijcht, mint ahogy Hadewijch idomította vallásos és világi versmintákra a maga misztikus dalait. Beney Zsuzsa mintha a versben megteremtett Beginával azonosulva, rajta keresztül, de saját hangján írta ezeket a Hadewijch-verseket. Erre utalhat utolsó ciklusnak egy másik verse is, a „Fordító” című: a fordító a fordítási folyamat során a fordítandó versbe mint összezáruló sziklába lép, amelynek anyaga átforrósodik, s a magmából új alakzat jön létre: a fordító „a teljesből az egészbe” lép.

2. „*ARCÁT ELFORDÍTOTTA TŐLEM...*” *Isten tekintetének elvesztése és visszanyerése: egy késő-középkori németalföldi Mária-legenda mélyolvasata forrásainak, változatainak és rokon-szövegeinek tükrében (Beatrijs. Egy apáca története)*

A 14. században keletkezett, magyarul 2012-ben megjelent verses *Beatrijs* elemzését a történet főhősének mély válságban mondott fohásza elemzésével indítom. Az „én” – a szerelmével kolostorából elszökött sekrestyés apáca, aki végül két gyermekével egyedül marad – itt múltjának bűneivel és jelen helyzetének kilátástalanságával szembesül, retteg jövőjétől és az örök kárhozattól. Ennek a szembesülésnek közvetlen, még imájában megfogalmazott következménye az, hogy hajsza hízán a bénító kétségbeesés, reményvesztettség állapotába zuhan. Ez az állapot a középkor rettegett *desperatio*-ja, amely az egyik főbűnnek, az *acediának* – a jóra való restségnek – legszélsőségesebb következménye illetve megnyilvánulása. Beatrijs az ördöggel lepaktáló és végül mégis isteni kegyelemben részesülő Teofilus példázatából merít erőt ahhoz, hogy helyzete kilátástalansága ellenére tovább lépjen, vagyis rátérjen az útra, amely visszavezeti kolostorához. Itt a főhős esélyt kap arra, hogy új szemszögből tekinthessen vissza életének történetére, szavakba foglalja (gyónás formájában) – és feloldozást nyerhessen. A fejezet azt a folyamatot követi nyomon – a történet több variánsára is kitérve –, amelynek során a főhős Isten „tekintetét” elveszíti, majd félelmek, szembesülések, azonosulások különböző módjainak megélésén át a belátás és végül a cselekvés következményeként visszanyeri.

3. *IMITATIO AUGUSTINI. Hadewijch és Petrarca szabadulása a csüggedésből és reményvesztettségből Szent Ágoston követése révén (Hadewijch 11. látomása és Petrarca Secretuma)*

A fejezet az előbbi fejezetben már érintett válsághelyzet, az *acedia/desperatio* állapotának fogalmát járja körül. Két olyan szövegből indulok ki, amelyben az „én” egy-egy látomásban a Szent Ágostonnal való találkozás révén szembesül saját állapotával, ismeri fel saját életéhez való viszonyát és Ágostont követve szabadul meg a csüggedés és reményvesztettség béklyójától.

Hadewijch főnix-látomásában Ágostonnal együtt – a főnix tüzeiben vele eggyé válva – tapasztalja meg az isteni egységet. Szintén Ágoston alakján keresztül, egy látomásszerű szövegrészletben láttatja a misztikus reményfosztottság (*onthope*) állapotát, amelyből Ágoston – Hadewijch szerint – úgy szabadult meg, hogy „hütlenné” lett a józan emberi belátáshoz. Csak az értelem béklyójától szabadulva győződhet meg arról, hogy emberként megtapasztalhatja Isten jelenlétét. Több Hadewijch-szövegrészletet elemezve mutatom ki, hogy az „én” Ágostont követve – vele azonosulva! – tud felülkerekedni saját (misztikus) reményvesztettségén.

Száz évvel Hadewijch után Francesco Petrarca életének egyik mélypontján ismeri fel Ágostont a látomásként megjelenő Veritas úrnő vakító fényében: az Ágostonnal – vagyis lelkének ép, gyógyult felével – folytatott, három részből álló párbeszéd során kell felismernie és megneveznie saját betegségét, romlását (*pestis*), vagyis *acediáját*. Életéről gondolkodva, életének krízishelyzeteit megfogalmazva tudja azonosítani betegsége tüneteit. Csak ezt a folyamatot végigjárva kerülheti el a végső állapotot, a *desperatio* általi halált és kap esélyt a gyógyulásra.

4. „S ÚGY ELTÉVEDTEM ÉN...” Válság, ördögi kísértés és önismeret. Egy 15. századi németalföldi Mária-mirákulum és misztériumjáték elemzése (Nimwégai Mária / Marieken van Nieumeghen)

Ez a fejezet is a *desperatio* kísértéséről és a belőle való szabadulásról szól. Az előző fejezetekben már érintett és tárgyalt témát most egy ördöggel kötött paktum és a paktumtól való szabadulás folyamatán keresztül láttatom. Az ördögi kísértés ebben a 15. és 16. század fordulóján keletkezett, a próza és dráma jegyeit egyaránt magán viselő németalföldi műben maga a reményvesztettség: a lélek bénultságát, „megkövülését” előidéző és végső soron a lélek halálát okozó, az embert bűnbe sodró sebzettség. Az emberi alakban felbukkanó ördöggel kötött szerződést és következményeit a démonikus erőknek kitett ember belső küzdelme megjelenítettésének fényében elemzem. A fejezetet a történet közepén elhangzó monológ elemzésével indítom, amelyben a főhős, a hajdani nevét elhagyott Emma belső küzdelmét fogalmazza meg, s helyzetét reménytelennek érzékeli. A lány – ugyanúgy, mint a 2. fejezet Beatrijse – belátja ugyan bűnének súlyát és helyzete kilátástalanságát, de még nincs ereje megtenni a szabaduláshoz, oldáshoz vezető lépést.

A főhőst a történet elején a saját önképétől gyökeresen eltérő, szitokszavakkal festett démoni jellemzéssel, valóságos torz tükröképpel szembesíti ördögtől megszállott nagynénje. Az önazonosságtól való megfosztottság és az ebből származó zavarodottság, sebzettség taszítja a lányt a reményvesztés szakadékának szélére: elveszíti a jó és rossz közötti különbségtevésre való képességét. Ezt az állapotát kihasználva, ebből az állapotból erőt merítve ölthet testet az ördög, aki a lánynak azt ígéri, hogy felemeli megalázottságából. A lány a nevét – tehát tiszta önmagát – elhagyva, Emmaként indul útra az ördöggel és vele él, amíg hét év bolyongás után vissza nem kerül a szerződés megkötésének helyszínére. Itt egy misztériumjátékot – Lucifer prókátorának, Istennek és Máriának vitáját – látva-hallva, mintha ismét tükröt tartanának elé, megpillantja, felismeri (hajdani és mostani) önmagát, átjárja bűnös, romlott voltának tudata, bénultsága egy pillanatra oldódik, és eltaszítja magától az ördögöt. Ez a tett azonban még nem hozza el a szabadulást, reményvesztettsége még nem oldódhat. Életének történetét többször, különböző kontextusokban kell szavakba foglalnia –

tehát másokat is, magát is szembesítenie kell a hét bűnös év történetével –, hogy aztán gyónások sora és vezeklések éveit végül feloldozásban részesülhessen.

5. *A SIRATÓTÓL A HÁRMASOLTÁRIG.*

M. Vasalis gyászverseinek tartalmi-formai elemzése álomlejegyzéseinek fényében (a De vogel fenix / A fönixmadár kötet első három verse).

Az utolsó fejezet tárgya M. Vasalis 20. század közepén megjelent kötetének három gyászverse. Elsősorban a saját gyermek elvesztése fölötti gyász, a halál ténye megfogalmazásának kísérletei kötik az első fejezetben idézett gyermeksiratókhoz, amelyekben Beney saját fiát siratja. A két tanulmányban – egyebek mellett – tehát a két orvos-költő tragikus vesztesége versben való megfogalmazásának módjait is vizsgálom.

Vasalis gyászversei azonban a (középkori) látomás- és álomirodalomhoz is köthetők. Már a gyermek halála előtti hetekben, Rembrandt Fönix-metszete tanulmányozásának idején a fönixlegendák különböző olvasatainak hatására látott, még boldogító álom lejegyzése során kezdenek kialakulni és rögzülni benne azok a képek és szófordulatok, amelyek a gyermek halála utáni naplóbejegyzésekben és levelekben fokozatosan a veszteség megfogalmazását segítő szófüzérékké alakulnak. Az álomban látott képek értelmezésével Vasalis újra és újra megkísérli kimondani a kimondhatatlant, a gyermek halálának tényét.

Idővel az álom képei, a gyermek halálának emlékképei és a fönixlegendákból származó képek finom, utalásszerű lenyomatai összefüggő és összetett, álomértelmező látomássá alakulnak, és a kimondás lehetővé válik. A fönix-álom jelentésével való szembesülésnek hatására az addig rendezetlen szófüzerek három különálló versbe rendeződnek. Az első a fönix-álom leírása, a második az álom látomássá égésének megfogalmazása: a gyermek a fönixmadárral azonosul, s a vers utolsó két sorában a fönix által kimondott vagy sejtetett felszólítás és az „én” szavai eggyé válnak. Az írásban égő kéz, tehát az írás aktusa maga az a tűz, amelyből a fönix újjászülethet. Csak ennek felismerése, az ezzel való szembesülés és a szembesülés megfogalmazása után, a harmadik versben válik lehetségessé a „gyermek” és „halál” szavak kimondása, vagyis a hallgatás „fehér küszöbének” átlépése, a mélypontról való kimozdulás.

Tézisek

Az öt fejezetet elemzéseiből három, egymással szervesen összefüggő tézis fogalmazható meg:

I. *A mélyolvasás szükségessége (műfordítás vs. szó szerinti fordítás)*

Csakis *mélyolvasással* bontható ki az elemzett szövegeknek az a rétege, amely által láthatóvá, kitapinthatóvá válik a fejezeteket összekötő szembesülés-azonosulás témája.

A „szoros olvasat” „mélyolvasatba” fordulásához elengedhetetlen a műfordításoktól való eltávolodás. A szó szerinti fordítások segítségével kell dolgozni, s néhány kulcsfontosságú részlet elemzésében az eredeti szövegre kell összpontosítani. A szó szerinti fordítás lehetővé teszi, hogy a magyar olvasó is követni tudja az eredeti szöveg mondattani felépítését, a képek, motívumok, szókapcsolatok alakulásának folyamatát, és megérthesse ezeknek a folyamatoknak a jelentőségét, a szöveg „modalitását”. A középholland szöveg kulcsszavainak mára már elfeledett

jelentésrétegeinek kibontásával, körüljárásával – lényegében életre hívásával – még mélyebbre lehet hatolni a szöveg első olvasatra még az eredeti nyelven sem érzékelt rétegeibe.

Hadewijch is, Petrarca is felhívja a figyelmet az olvasás és újraolvasás, vagyis egyre mélyebb olvasás szükségességére: a meditatív, szívbe (vagyis az ember legbensejébe) hatoló, ruminatív olvasást mindketten az élet megélését segítő, folyamatosan gyakorlandó, gyógyító meditációnak tartják (erre külön kitérek a központi, 3. fejezetben). A *mélyolvasat* a képek, motívumok kimunkált rendszerét s ezzel, műfajtól függetlenül, a szövegek belső logikájának felfejtése révén a lelki folyamatok finom, szövegen túl felsejlő rajzolatát láttatja. Ezáltal – megkockáztatom – akár a mai olvasó is meditációs szövegeként használhatja őket.

II. Az elemzett szövegek a szembesülés és azonosulás különböző módjainak megfogalmazásával az önismeret szükségességére mutatnak rá.

Az elemzett szövegekben – műfajtól függetlenül és a legtöbb esetben anélkül, hogy a szerzők konkrétan kimondanák – a szembesülések és azonosulások folyamatának ábrázolása révén a meglátás, belátás egyre összetettebb rétegeibe vezetik az „én”-t. Ez nemcsak a vallomásos szövegek „én”-jére érvényes, hanem a 2. és 4. fejezet főhőseire is, mert narratológiai szempontból ott is az „én” megnyilvánulásainak vagyunk tanúi, lelki küzdelmeikről egyes szám első személyben beszélnek.

Az önismeret stációi minden esetben a „másikban” való tükröződés által válnak lehetségessé: a „másik” lehet mester, lehet Isten (vagy az itt tárgyalt misztikus szövegekben a *Minne* alakja), lehet egyszerűen egy színjáték, lehet látomásban látott lény, aki vagy amely által reflektálni tud önmagára. Az „én” hajdani önmagában mint „másik”-ban is tükröződhet.

III. A forma ereje: a mélyolvasatban megmutatkozó, tartalmat hordozó formák jelentősége

Minden szöveg mélyolvasata rávilágít a szöveget hordozó forma vagy a szövegből kirajzolódó belső szerkezet, a struktúrák jelentőségére.

1. fejezet:

- a. Mindenekelőtt egy evidenciára, a szövegek (ez esetben versek, énekek) formájára, a középholland (és magyar) fordítások és utánköltések, parafrázisok zenei mintáinak fontosságára gondolok. A versformák és a dallamok (latin szekvenciák, francia világi és vallásos chansonok) meghatározzák a tartalom szóba öntésének módját, a mondatszerkezeteket. Sőt, Hadewijch szekvencia-formában írt misztikus dalában például a hangfestés jelensége is megfigyelhető: a mintadallam mozgása is hatással van a szintaxisra. Forma és tartalom ilyen értelemben vett egysége tehát több módon és több szinten is megnyilvánul: a rímek és a prozódia szintjén, de a dallam-mondatszerkezet viszonyában az időzítések, a bizonyos hangmagasságokban kimondott kulcsszavak révén a szövegek mélyebb, fizikai szinten is megérinthetik azt, aki elmélyülten, a dallamot is ismerve – és így hallva is – olvas.

- b. A vers szerkezete az egymást követő versszakokban előforduló motívumok időzítéséből rajzolódik ki, a kirajzolódott szerkezet ugyanakkor hordozza és erősíti a tartalmat. Már maga ez a kölcsönösség, ez a dinamika is elmélkedésre szólít. A szerkezet néha túlmutat a tartalmon, s a jelentés mélyebb, a szöveg misztikus rétegeire irányuló kibontását teszi lehetővé.
- c. Egyes liturgikus és/vagy paraliturgikus zenei műfajok – introitus, conductus és szekvencia – ebben a fejezetben egyrészt formájuk, tehát a versformák létrejöttében játszott minta-szerepük, másrészt a liturgiában vagy liturgiához kapcsolódó térben betöltött szerepük miatt bírnak különös jelentőséggel. Nemcsak a versek formáját alakítják tehát, hanem a vers szavain túli jelentésekre és az szövegek lehetséges (belső és külső) funkcióira mutatnak rá.

2. fejezet:

A 14. századi verses Beatrijs történetének szerkezete összetett: egy keretes szerkezetű, bizonyos kulcsmotívumokat szimmetrikusan, egymásban tükrözve elhelyező mirákulum-részhez, amelyet az ismeretlen szerző záróformulákkal le is kerekít, illeszkedik még párszáz sor. Ez által a toldás által, amely sok kutató szerint az ép szerkezetet megbontja, sőt „elrontja”, teszi lehetővé a szerző azt, hogy a főhősnek már a szöveg forrásaiban is kirajzolódó, az isteni csodát hangsúlyozó élettörténetére a figyelmes (mély)olvasó új szintről tekintsen rá. A szerző könnyed narratológiai bravúrral még kétszer, tehát összesen háromszor zárja le a történetet, s ennek a lényegében formai fogásnak kettős szerep jut: visszaállít vele egy mélyebb szinten kirajzolódó szimmetrikus szerkezetet, s ebben már nem a Mária-csoda ereje, hanem a főhős fokozatos szembesüléseinek, önismereti folyamatának ereje válik érzékelhetővé. A motívumok, fordulatok hajszálpontos időzítésének köszönhetően új struktúra rajzolódik ki és vetül rá a már lezárult mirákulum szerkezetére. Ezáltal a teljes történet kiemelkedik a középkori ábrázolások világából és – megkockáztatom – háromdimenziós, a reneszánsz perspektívát előkészítő térben zajlik.

3. fejezet.

Az Ágostonnal való szembesülésről és a vele való azonosulásról szóló fejezetben a két tárgyalt szerző, Petrarca és Hadewijch különbözőképpen építkeznek, de mindkettőjüknél fontos a forma, amelyben kétségeik, csüggedésük, reményvesztettségük oldásának folyamatáról beszélnek.

Petrarca egyszerű hármas szerkezetet használ („három nap”), hogy áttekinthetővé, szakaszolhatóvá tegye a bonyolult szembesülések sorát elbeszélő és elemző folyamatot. A hármas tagolásnak és a motívumok időzítésének köszönhetően itt is szimmetriák rajzolódnak ki – bizonyos „első napi” témák átalakulva, érettebb, kevésbé óvatos megfogalmazásban térnek vissza, az első és harmadik napon elhangzik egy-egy haláltraktátusnak tekinthető ágostoni megszólalás. A középső rész a hét főbűnről (betegségről, romlásról) szól, személyre szabott katekizmusnak tekinthető.

Hadewijch az összetettebb, nehezebben, valóban csak sokszori mélyolvasat révén kirajzolódó szilárd mélyszerkezetek mestere. Ebben a fejezetben az Ágoston-látomás(ok)ban láttatott, vagy inkább erőteljesen sugallt szembesülés-*imitatio*-azonosulásból kiindulva tapintottam ki a levelek sorában a majdnem csak vízjelként érzékelhető Ágoston-egység szerkezetét (hét levél, a gyűjtemény 22-28. darabjai). Itt ismét szimmetria rajzolódik ki: a hetes sorozat első darabjában a misztikus tapasztalat kimondhatatlanságának kapcsán nevezi meg Ágostont, hogy aztán azt a teret érzékeltesse, amelyben a fönix-látomás szerint eggyé vált Ágostonnal: a Szentháromság emberi dimenziókon túli, fénylő sötétjében. Ezt a bonyolult, majdnem Areopagitai Dénes *Misztikus teológiájának* nyelvi regiszterére emlékeztető nyelvezettel megírt traktátust látszólag könnyedebb, személyesebb öt levél követi, a hetedik azonban az elsőhöz hasonlóan ismét az Egység és Szentháromság kimondhatatlan tér-idejébe visz, de Hadewijch itt már nem nevezi meg Ágostont, hanem saját tapasztalatáról ír, arról, amit ő maga – istenlátó emberként – látott és lát. A hetes sorozat középső szövege Hadewijch legszemélyesebb levele, az egyetlen, amelyben tanítványait név szerint is megnevezi. A levelet váratlan fordulattal egy Szent Ágostonról szóló, a levél kontextusából ítélve mélyen személyes vallomással zárja: egy Ágostonról szóló szentbeszéd gyújtotta lánggra benne azt a tüzet, állítja, amely körötte mindent elemésztett. Csak az isteni szeretet (*minne*) a „minden”, tehát csak az örök. A hetes sorozat közepén tehát hirtelen, pontos időzítéssel rajzolódik ki a tűz-metaforában a fönix-kép: az Ágoston-gyújtotta tűz, amelyben az „én” ég, és a *Minne*-fönix, amely ebből a tűzből újra és újra, örökké újjászületik.

4. fejezet

A 2. fejezetben elemzett *Beatrijs* szerkezete alapján véve alkalmazható a *Nimwégai Máríka* (*Marieken van Nieumeghen*) szerkezetére is. A *Máríka* műfaji adottságai azonban több lehetőséget nyújtanak arra, hogy a művön belül kisebb egységek struktúrája által erősödjön a tartalom lényege (a szöveg a 16. századi retorikusok, a *rederijkere*k egyik legsikerültebb darabja). A forma jelentőségére itt három példát hozok:

- A főhős a nagy antwerpeni monológjában, amelynek idézésével és elemzésével a fejezetemet nyitom, tehetetlenségét, erőtlenségét fogalmazza meg. Csüggedésének (tulajdonképpen *acédiájának*) oka és egyben következménye is az, hogy nincs ereje, nem tud szabadulni az ördögtől. Ezt a monológot az ördög két monológja fogja közre: a forma megerősíti tehát a főhős állítását. Más szóval a szerző a főhős helyzetének kilátástalanságát formailag, szerkezetileg is kihangsúlyozza: sem „vissza”, sem „előre” nem lehet mozdulni: a lány az ördög foglya.
- A drámában a *Beatrijs*-történetnek szerkezetileg megfelelő mirákulum-rész végére időzített misztériumjáték, a dráma-a-drámában nemcsak tartalmával, hanem szerkezetével is összefoglalja a mű tanítását. A más forrásokból ismert, de „színi játékként” csak a *Marieken van Nieumeghen*-ben fennmaradt szöveget a szerző nem egyszerűen beemeli a drámába,

hanem a beemelést magát, a misztériumjáték szereplőinek párbeszédét a főhősnek az elhangzott párbeszédre adott válaszával ellenponozza. Ezzel az egyedi, szellemes narratológiai technikával teszi élővé, átélhetővé a tükröztetések egész sorát: úgy, ahogy a főhőst a Maszkaron-játék több lépésben szembesíti saját helyzetével, ahogy megindul a hallottakon, és ahogy ez a megindultság kimozdítja a fogság-tudatából (ld. az előző pontot), kell az olvasónak/közönségnek felismernie élete tévelygéseit és cselekednie azért, hogy elkerülje a csüggedést és kétségbeesést (az *acediát* és annak szélsőséges megnyilvánulását, a *desperatiót*), azt az állapotot, amelynek veszedelmes voltára a szöveg többször is felhívja a figyelmet.

- Beatrijs bolyongásaival szabályos kört ír le: a kolostorból indul, a kolostortól legtávolabb érve marad magára és sodródik a kétségbeesés vermének pereméig, s végül visszatér a kolostorba. Máríka történetének szintén körkörös szerkezete ennél összetettebb: az ördögi kört (az ördöggel tett kört (Nimwéga/(Nijmegen) – Antwerpia/(Antwerpen) – Nimwége) egy isteni körrel kell feloldania (Nimwéga – Colonia/(Köln) – Róma), amelynek végén nem juthat vissza sem falujába, ahonnan Nimwégába indult, sem magába Nimwéga, amely az ördög tere volt ugyan, de amely a feloldozás irányában megtett első lépést lehetővé tevő, behatárolt teret is magában foglalta (a színpad, amelyen a Maszkaron játszódik). Az ördögi kört oldó kör végpontja a *trajectum-i/(maastrichti-)* kolostor, ahol a vezeklések éveit után Emmáról lehullanak a bilincsek.

5. fejezet

Tartalom és forma egysége és a felismert egységből sugárzó erő a mai olvasó és értelmező számára leginkább M. Vasalis gyászverseinek elemzése révén érzékelhető. Az előző négy fejezet szövegeiből kirajzolódó kisebb és nagyobb szerkezetek elevenségét Vasalis szuverén, koroktól független költészetének ebbe a három versbe sűrített lényegéből visszatekintve láthatjuk és tapasztalhatjuk meg. A 21. században végzett kutatómunkának köszönhetően, tehát Vasalis naplójegyzeteinek és leveleinek ismeretében lépésről lépésre követhetjük nyomon a gyász szóba-születésének, az archaikus siratófoszlányokra emlékeztető szófüzerek versbe-rendeződésének és végül a képeknek a vers szövetében kirajzolódó ikonná, majd hármassá szilárdulásának folyamatát. A hármasságba szerveződő szerkezet misztériumának megpillantásával értjük meg a történelmi korokon átívelő fönix-mítosz általános jelentését és jelentőségét. De megérthetjük azt is, hogy éppen az a képesség, amely által az ember a tapasztalatait struktúrákban, felszíni- és mélyszerkezetekben, síkban és térben láthatja, teszi lehetővé a szembesüléseket, azonosulásokat és minta-követéseket. A mélyolvasatokból születő látás segítheti az embert abban, hogy a mélypontokról kimozdulhasson.

A témához kapcsolódó publikációim listája:

A. Idegen nyelvű publikációk (2005 után):

1. Monográfia:

Groet gheruchte van dien wondere... Spreken, zwijgen en zingen bij Hadewijch. Leuven, Peeters, 2007 (617 old.)

2. Tudományos kiadványokban (szakkönyvek, szakfolyóiratok) megjelent idegen nyelvű tanulmányok (holland, angol, magyar):

„Woord en lichaam in de middeleeuwse mystiek.” In: Catrrien Santing & Yvonne Bleijerfeld (eds.): *Liefde in de Middeleeuwen*, Stichting Groniek Historische Tijdschrift, Groningen, 2006, 425-440.

„Hadewijch: mystiek tussen oraliteit en schriftelijkheid. Over de verbinding van inhoud en vorm.” In: Louis Grip & Frank Willaert (szerk.): *De fiere Nachtegaal. Het Nederlandse lied in de middeleeuwen*. Amsterdam University Press, 2007, 33-54. (20)

„Herinnering, kennis en verwoording: momenten van inzicht in enkele oude Nederlandse teksten”, In: *Neerlandica Wratislaviensia* XX, 2011, 9-26.

„Dichtend vertalen, vertalend dichten. De Hongaarse vertaling van Beatrijs.” In: Ton van Kalmthout, Orsolya Réthelyi, Remco Sleiderink (red.): *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal*. Academia Press, Gent, 2013, 41-59.

„Staying in Tune with Love. Hadewijch, Song 31.” In: Cornelis van der Haven, Jürgen Pieters (ed.) *Lyric Address in Dutch Literature 1250-1800*, Amsterdam University Press, 2018, pp-25-45

„'Hij hield mij vast, niet ik hem!'” M. Vasalis, van rouwklacht tot tryptichon. In: Rick Honings, Olga van Marion, Tim Vergeer (ed.): *Van Constantijntje tot Tonio. Het dode kind in de Nederlandse literatuur*. Uitgeverij Verloren, 2018 pp. 129-148.

„Wording the Silence. Initiatory Reading of Mystical Texts.” In: *Initiation into the Mysteries*. Ed. Anikó Daróczi, Enikő Sepsi, Miklós Vassányi. Collection Károli. L'Harmattan Hongrie. Budapest-Paris, 2020, pp. 117-138.

3. Szövegkiadás, társszerzőség, fordítás:

Hadewijch. The Complete Letters (Anikó Daróczi, Paul Mommaers). Peeters, Leuven 2016, 390 pp.

Hadewijch. Brieven (Anikó Daróczi, Paul Mommaers), Peeters, Leuven, 2017.

4. Szerkesztett tanulmánykötetk:

The Immediacy of Mystical Experience in the European Tradition (Anikó Daróczi, Enikő Sepsi, Miklós Vassányi). Sophia Studies in Cross-cultural Philosophy of Traditions and Cultures. Springer, 2017.

Initiation into the Mysteries (Anikó Daróczy, Enikő Sepsi, Miklós Vassányi), Károli Könyvek, L'Harmattan, 2020

B. Magyar publikációk

1. Bevezető tanulmányok, utószavak, könyvfejezetek, folyóiratokban megjelent tanulmányok

„És így lett a két lélek egyetlen egész.” Bevezető tanulmány. In: *A lélek nyelvén*. Hadewijch művei. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 9-33

„Érintés és belső tér: a misztikus beszéd forrása. Imitatio Augustini?” In: *Orfeus Noster*, 2011/3, 159-168.

„Nem hallgathatunk e szép csodáról”, In: *Beatrijs. Egy apáca története*. Ford. Rakovszky Zsuzsa és Daróczy Anikó, L'Harmattan, 2012, 75-93.

“Mária-mirákulumok és Faustus-legendák között”, In: *Nimwégai Márika*. Ford. Mészöly Miklós. L'Harmattan 2020, 143-158

2. Fordítások, szövegkiadások (hollandról magyarra, magyarra hollandra):

Hadewijch: Levelek. In: *A lélek nyelvén*. Hadewijch művei. Szent István Társulat, Budapest, 2005.

Zsuzsa Beney, Aan de randen van de tijd. Een keuze uit haar gedichten (Az idő peremén. Válogatás, fordítás), Van Gennepe, Amsterdam, 2010 (versek)

Beatrijs. Egy apáca története. Ford.. Rakovszky Zsuzsa, Daróczy Anikó. Szerkesztés, utószavak: Daróczy Anikó, Réthelyi Orsolya. L'Harmattan, 2012

Hadewijch. Dalok (Vertaling van de uitgave: Hadewijch. Liederen, red. Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Grijp, Historische Uitgeverij, 2009) (Rakovszky Zsuzsával) L'Harmattan, Boedapest, 2016.

Nimwégai Márika. Ford. Mészöly Dezső. Szerk. Daróczy Anikó, Réthelyi Orsolya. L'Harmattan, 2020

3. Beney Zsuzsa: életműkiadás, utószavak, esszék, fordítások:

a. Beney Zsuzsa életműsorozat, Gondolat, 2008–

Beney Zsuzsa: *Összegyűjtött versek I-II-III* (Verzamelde gedichten) Gondolat, Budapest, 2008:

- I. *Hulló idő*, 569 pp.
- II. *Csend és hallgatás között*, 254 pp.
- III. *Életem élete* 120 pp.

Beney Zsuzsa: *Két regény* Gondolat, 2008., 659 pp.

Beney Zsuzsa: *Az elérhetetlen jelentés. Összegyűjtött irodalmi esszék I-II*. Gondolat, 2010,

Beney Zsuzsa: *Nem tudta senki más...* Gondolat, 2015.

b. Utószavak:

„A szerkesztő megjegyzései“ In: Beney Zsuzsa: Összegyűjtött versek, I-II-III, Gondolat, Budapest, 2008, 559-569.

„A szerkesztő utószava“ In: Beney Zsuzsa: Két regény, Gondolat, Budapest, 2008, 645-648.

„A szerkesztő utószava”, in: Beney Zsuzsa: *Az elérhetetlen jelentés..* Összegyűjtött irodalmi esszék I., Gondolat, 2010, 597-602.

c. Esszék (Beney Zsuzsáról, magyarul és hollandul):

„A bírhatatlan: Beney Zsuzsáról“, Vigilia 2006/9, 678-688.

„Versek születése tükrök között“, Vigilia 2007/4, 277-280.

„Hang és hallgatás között”, Parnasszus 2009/4, 87-91.

„De vragen vluchten voor me uit”, in: *Aan de randen van de tijd*, Van Genneep, Amsterdam, 2010, 9-20.

„Elnémult átmenetek”, In: Vigilia 2011/7, 490-92.